

a középső periódus lelőhelyei a Hoxnian interglaciális vége és a Gipping glaciális interstadiálisai idejéből valók; a *valloisi kultúra* kezdődik a Gipping eljegesedésben, virágzását az Ipswich (Riss/Würm) interglaciálisban éri el, de megéri a Weichsel (Würm) eljegesését is.

A La Manche csatorna először az Ipswich köztes időszak tengerszint-emelkedése idején került víz alá. Az utolsó nagy eljegesedés idején ismét szárazföldi hid keletkezik a kontinens és a sziget között, így lehetővé válik újabb ember-csoportok és állatok átvándorlása. A pleisztocén folyamán Nagy-Britannia az európai szárazföld része volt, s ez tükröződik a régészeti kultúrákban is. Nagy-Britannia alsópaleolitik lelőhelyei szervesen beilleszkednek azokba a szakócákkal, chopperekkel és szilánkeszközökkel jellemezhető kultúrkörökbe, melyek a kontinensen kirajzolódnak, s analógiái az egész Óvilágban (Ázsia, Afrika) megtalálhatók.

A swansombi töredékes koponya kapcsán rövid áttekintést ad Wymer az evolúcióról, részletesebben csak az alsópaleolitik emberről beszél.

A kötetet részletes bibliográfia és nagy mutató egészíti ki.

Az alapos összefoglalás elsősorban egy szűkebb terület őskökorának egy szakaszát tárgyalja, de a pleisztocén általános problémáival foglalkozó fejezetei, mindenekelőtt a részletes tipológia, az alsópaleolitik lelőhelyek anyagának feldolgozásánál nélkülözhetetlenné teszi a könyvet.

T. Dobosi Viola

Проблемы археологии. Абсолютная хронология энеолита и бронзового века восточной Европы. Изд. Ленинградского Университета. Régészeti problémák I. Az eneolitikum és a bronzkor abszolút kronológiája Kelet-Európában. Leningrádi Egyetem. 158 lap, 17 kép és 2 táblázat.

A csinos kis kiadvány első kötete, — reméljük hamarosan követi a többi is —, kronológiai kérdésekkel foglalkozik. Első felében L. Sz. Klejn az 1961-ben talált, s máris nemzetközi hírnévre jutott, moldvai karbunai kincs keltezésével, majd ennek segítségével a Tripolje-kultúra kezdetének abszolút kronológiájával foglalkozik.

A szerző a vonatkozó irodalom imponáns ismeretével, darabonként elemzi a karbunai kincs tárgyait; nemcsak időrendi helyzetüket, hanem európai összefüggéseiket, elterjedésüket is vizsgálja. A lapos rézvésők és a nyeltyukas rézbalták meggyőző tárgyalása és feltérképezése után, máris problematikus a bepödrött szélű lemezek, tekereselt karperecek és csőgyöngyök elemzése. A Pitvaros-csoport a Perjámos- és Vatyja-kultúrák, — egyébként meglepően teljesen felsorolt —, hasonló bronz ékszerei aligha jöhetnek számításba a karbunai réz ékszerek eredete vagy időrendje tekintetében. Kétkedéssel fogadhatjuk a karbunai poncolt keresztízes ovális részlemezhez hozott párhuzamok egy részét is, különösen a közép-európai zsinédízes edények kultúrájából idesorolt, jóval későbbi, kagyló-korongokat. Az ovális részlemezek három dudorral díszített változatát összefüggő fejlődési sorba rendezi. Felsorakoztatja az eddig ismert csaknem valamennyi réz és bronzkori arany és rézkorongot, a végeredmény mégis sántít: a karbunai ovális korong az óbébai bronzkori aranykorongokkal került azonos „fejlődési” szintre. Valójában a karbunai korongok tényleges időbeli és térbeli párhuzama a habasesti korong, az óbébaiaknál nyilván jóval korábbi. Az apparátus a korongok elemzésében egyébként is túlnő a célon; területileg párhuzamos típusok kerülnek egymásutáni leszármazási sorba. A végeredmény: Karbuna párhuzamai heterogén típusok lesznek, egyrészt Hatvan és Čepin, másrészt Stollhof, Eszék, Csáford, Breszecz Kujawski.

Ismét meggyőző a karbunai emberalakú részlemezék levezetése az elgeometrizálódott balkáni csont idollokból, nem emelhető kifogás a leszármazási sor folytatása ellen sem: egyre naturálisabb csont idollok keresztül egészen az agyagplasztikáig. Eredetük is reális: Bulgária és Románia. Kevésbé mondható el ugyanez a karbunai

fallikus csingőkről, amelyekhez csak Franciaországból tudott nagyobb számú analógiát felsorakoztatni.

A Spondylus ékszerek és a V-alakban átfúrt csontgyöngyök is unikumok Karbunán, mindkettő elterjedési zónája Közép- és Nyugat-Európában van.

Az ellentmondásokból ellentmondásos abszolút dátum születik, — hiszen pl. Magyarország korai bronzkora aligha jöhet komolyan számításba a karbunai kincs keltezésénél. Az eredmény: 2150 körüli, — mindenképpen túl későnek látszik. Különösen az, ha tekintetbe vesszük, hogy a szerző ehhez a dátumhoz igazítja a korai Tripolje-kultúra kezdetét. A karbunai telep keletkezését, a korábbi rétegeket egyenként 30–50 évre becsülve, 2250–2200 közé helyezi, magát a Tripolje A/II periódust, amelybe a telep tartozik, a III. évezred közepére. Tovább számolgatva visszafelé ez a Tripolje kultúra kialakulását, Passzek 3800-as keltezésével szemben, 3000 körülre rögzítené. Ez önmagában nem is látszik valószínűtlennek, csak az nem világos, hogyan következik mindez a karbunai kincs „minimalista” abszolút keltezéséből.

Ha már Klejnnél megfigyelhetjük a „rövid” kronológiára való törekvést, annál meglepőbbben jelentkezik ugyanez V. A. Szafrónov dolgozatában. Meglepő márcsak azért is, mivel ugyanezen kiadvány harmadik, V. Sz. Boeskarjovtól írott dolgozata ugyanazon témával kapcsolatban, határozottan a „klasszikus” kronológia mellett száll síkra.

Szafrónov a sokat vitatott moldvai borogyinói kincs keltezéséről ír. Kisebb lepedőnyi, alig áttekinthető, összehasonlító táblázattal kísért dolgozatában külön-külön elemzi a kincs valamennyi darabját. A kőbalták keltezésében a Kaukázus vidékére, a kabardino-pjatigorszki kőbaltákra támaszkodik, a dísz-tű formáját és időrendjét végső soron a közép-európai bepödrött fejű tűkig vezeti vissza, szintén közép-európai korai és középső bronzkori előzményekből származtatja a díszítőt, majd mintegy összekombinálva a nyilvánvalóan későbbi steppei törökekkel, keltezésében az utóbbiakat veszi alapul. A borogyinói lándzsát a Szeima-Turbino típusba sorolja, ami önmagában kétségtelenül helyes, csak éppen ismét más kronológiai rendszerbe vezet át. Egyenesen meglepő, hogy a borogyinói buzogányt a kézenfekvő kaukázusi párhuzamok helyett a keltezhetetlen magyarországi és erdélyi darabokra vezeti vissza. Végül a borogyinói díszítőmintákat magyarországi és romániai közvetítéssel az Égeikumra viszi ugyan vissza, de e díszítőstílus olyan késői retardációival hozza közvetlen kapcsolatba, hogy az égei eredetnek nincs is tényleges jelentősége.

A felsorolt területek keltezési problémáinak „tisztázása” után, külön-külön keltezi a borogyinói tört, tűt, — e két tárgy díszítő motívumait — végül a lándzsát. Évtizedes vita tárgya, hogyan lehet ezeket a nagyon különböző kronológiai rendszereket közös nevezőre hozni, különösen egyetlen kincs problematikájába tömöríteni. Szafrónov-val ugyanaz történt, mint elődeivel, végső soron mégiscsak ez egyik összetevőt emelte ki, mint főkomponenst. Elsősorban a díszítő elemek keltezésével csúszik el igen késői korszakba, az aldunai urnatemetők (Čirna, Dubovac stb.) korára. A végeredmény ezek után már nem lehet kétséges, feltűnően „rövid” kronológia: a XIII. század második fele, a XII. század.

Mint említettem, V. Sz. Boeskarjov szintén a borogyinói kincs problémáját tárgyalja. Kronológiai alapja látványlag sokkal szűkebb, lényegében az Égeikum és a Kárpát-medence. Valóságos művészet, ahogyan szövegében és világos összehasonlító táblázatban olyan kevésbé összeegyeztethető kronológiai rendszereket, mint a Szipcüné, Nestoré, Hachmanné, Mozsolicé és Müller-Karpée, elfogadhatóan közös nevezőre tudott hozni. Még nagyobb esoda, a tudományos szerénység valóságos iskolapéldája, hogy mindezen rendszereket alkotóik neve alatt szedi új rendbe, holott ez a szerző érdeme. Eredményeivel kapcsolatban alig emelhető kifogás, mindössze két észrevételt fűzhetek hozzá. Kár volt a hajdúsámcsoni kincset a Nestor-féle formális tipológia alapján egy kicsivel az apai kincs elé helyezni, — a két kincs nyilván egykorú. Soha semmiféle bizonyíték nem merült fel emellett, hogy a Nestor A/1 típusú díszítetlen csákányok korábbiak lenné-

nek, mint az A/2-be sorolt díszítettek; a hajdúsámsoni kincsben is együtt fordulnak elő. A másik hiba a „cajtaí” kincsben van, amelyben a Tompa-Hachmann-féle téves anyagközlés nyomán még mindig benne szerepel a nem oda tartozó B/2b típusú csákány.

A lényeg azonban nem ez, hanem az, hogy Boeskarjov mégis helyesen párhuzamosítja mind az apai mind a koszideri horizontot a mykénai kupolásírok korával. Beycesultannal és Vardaróphitsával. S mivel a borogyinói kincset — valószínűleg ismét helyesen — a hajdúsámsoni kincsel tartja egykorúnak, egyetérthetünk keltezésével is: Borogyinó terminus post quem-je a XV. század, terminus ante quem-je a XIV. század. Amennyiben pedig a fent mondottak alapján Hajdúsámsont is párhuzamosítjuk az Apához adott jó relatív kronológiával, akkor hibátlan dátumot kapunk: az i. e. XIV. századot.

Boeskarjov reális eredményeiből nyilvánvaló, hogy helyes időrendet nem azáltal lehet kapni, ha az együtteseket alkotó elemekre szabdálva különböző kronológiai rendszerekkel keltezzük, hanem úgy, ha döntő elemeiket az egyedüli tényleges időrendi bázishoz: az Égeikumhoz és Anatóliához viszonyítjuk.

Bóna István

W. A. von Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*. Römisch-Germanische Forschungen 29. Berlin 1968. Walter de Gruyter. 381 lap, 15 szövegközi kép, 5 típustábla, 204 tábla, 22 térkép.

Visszatekintve az európai bronzkor kutatásának több mint egy évszázados történetére, tanulmányok és monográfiák százai jelzik, hogy a bronz kincsek mindig az érdeklődés homlokterében álltak. Ma, a sokágú vizsgálatokra épített régészeti kutatás lehetőségei csökkentették a bronzleletek — korábban sokszor abszolutizált — jelentőségét, új igényeket támasztva, mint pl. a történeti szemlélet előtérbe helyezése. Így nézve, v. Brunn monográfiájában, amely szerves folytatása a szerző 1959-ben megjelent könyvének (*Bronzezeitliche Hortfunde, Teil 1.*), ötvöződnek a „klasszikus” német iskola és a modern szemléletű kutatás jellemzői.

Mintegy negyedszázados gyűjtőmunka előzte meg jelen munkát, amelyet a szerző kilenc fejezetre tagolt (A—I). A Bevezetésben (A) megállapítja, hogy Közép-Németország késő bronzkorának idősebb leletei („jüngere Bronzezeit”, Reinecke/Müller-Karpe BD—HB₁) elsősorban délkelet felé — Közép-Dunavidék —, a fiatalabbak („Spätbronzezeit”, Müller-Karpe HB₂—HB₃) inkább nyugat-délnyugat felé mutatnak szoros kapcsolatot. Talán ezzel is magyarázható a szerző célkitűzése: 1. Közép-Európa keleti részén talált késő bronzkori leletanyag pontos kronológiai besorolása, 2. a közép-európai „középzóna” kapcsolata a szomszédos területekhez.

A szerző széleskörű tájékozottságát jelzi a téma eddigi kutatásának kritikai ismertetése. A magyar régészet idevonatkozó eredményeit meglehetősen szkeptikusan értékeli. E fejezet záró részében a halomsíros bronzkor („ältere Bronzezeit”, Reinecke B—C) kisszámú (11) kincsleletről kapunk áttekintést

A Kronológia e. fejezetben (B) v. Brunn négy periódusba sorolva tárgyalja a Kárpát-medence későbronzkori kincsleleteit: 1. Úriul-Domănești, 2. Kisapáti—Lengyel-tóti, 3. Jászkarajenő-Uzsavölgy, 4. Rohod—Szentés. A magyarországi leletanyag és az újabb publikációk ismeretében úgy tűnik, a könyv e része adja a kutatás számára a legkevésbé időtálló eredményt. Ennek okai közül néhányra alább utalunk.

Annak ellenére, hogy egyes területek síranyaga bronzokban szegény (pl. lausitzi kultúra) a könyv fontos része az Alpok—Kárpátok északi zónájában talált sírleletek periódusonként történeti ismertetése. Ezt követően a szerző típusonként elemzi e terület kincsleleteit, összevetve távoli vidékek anyagával, keresve a különböző formák gyártásának eredet területét, előfordulásuk gyakoriságát. A kétirányú vizsgálat eredményeit összegezi v. Brunn, majd kronológiáját szinkronizálja az északi bronzkor időrendjével.

A munka legterjedelmesebb fejezetét (C) a közép-német kincsleletek tárgytípusainak részletes analízise tölti ki. A szerző eredményei forrásértékűek lehetnek a további részlet kutatásokhoz.

A kincsleletek összetételét elemző fejezet (D) végkövetkeztetése szerint bizonyos leletek kifejezik nőhöz (pl. gyűrű lelet) vagy férfihoz (pl. balta lelet) való tartozásukat, mások összetétele viszont területi sajátosságokra utal.

Egy rövid fejezet (E) ad áttekintést a tárgyalt terület lokális csoportjairól, a „kulturprovinciák” egymáshoz való viszonyáról.

Az utolsó értékelő fejezetben (F) a szerző ismerteti a kincsleletek földbekerülésével kapcsolatos véleményeket. Szakrális (áldozat) vagy profán (elrejtés külső támadás miatt) jelentőségük volt? Nem kapunk egyértelmű választ. Végül Közép-Európa bronzkori nyersanyagkészletével, a bronzkereskedelemmel, öntőműhelyekkel, majd az egyes típusok, díszítőmotívumok eredetével, keleti illetve északi kapcsolatával foglalkozik a szerző.

A könyv apparátusa mintaszerű, könnyen használható (G—I). A fényképes táblák minősége kitűnő.

Nem kétséges, egy egészében kitűnő könyvvel gazdagodott az európai szakirodalom, amely egy viszonylag nagy terület késő bronzkori kincsleleteit precíz feldolgozásban, széles keretbe ágyazva bővesíti a további kutatás rendelkezésére. Ugyanakkor v. Brunn monográfiájának néhány részlete vitára ad lehetőséget. Ezek egyike: a Kárpát-medencei bronzkincsek értékelése.

Objektíve adott hiányosság, hogy a munka lezárásakor a Kárpát-medence keleti felében előkerült kincsleletek jelentős része még közöletlen volt. — Vitatható, hogy a Kárpát-medencei leletek kronológiai besorolásához legjobb alapnak a dél-német kincsleletekkel történő összevetést tekintette a szerző. Ez a módszer legfeljebb kontrol lehetőségként fogadható el, a Kárpát-medence önálló kronológiájának nagyobb áttekintést biztosító ellenőrzésére. — Alapvető hibának tűnik, hogy a Kárpát-medence bronzművészetét (az I. periódust kivéve) v. Brunn egységesnek tekintette. Csupán a kincsleletekre épített, s ezért teljesen elsikkadt a Dunántúl területén, illetve Kelet-Magyarországon és Erdélyben élt népek hagyatékának eltérő jellege, illetve az ezekhez kapcsolható fémművészeti központok produktumainak különbsége. — Végül nem szerencsés, hogy a 2—4. periódus esetében a szerző olyan terminológiát alkalmaz, amelyet az érintett terület (Szlovákia, Magyarország, Románia) kutatása nem használ.

Számos újabb, e témában írt tanulmány jelzi, hogy a vitatott kérdések megoldásához a magyar kutatás is tevékenyen hozzájárul.

Kovács Tibor

H. Ottenjann, *Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit*. Römisch-Germanische Forschungen. 30. kötet. Berlin 1969. Walter de Gruyter. 121 lap, 92 rajzos és fényképes tábla és elterjedési térkép.

O. e munkában a skandináv területek, főként Dánia, a Montelius II. és III. periódusba keltezhető tömör markolatú kardjait dolgozza fel. A leletlista szerint (81.—112. l.) 554 kard adatait foglalja össze, ezeknek nem csak lelelkörülményeit (sír v. kincslelet), hanem az ezekhez tartozó más tárgyakat is figyelembe veszi. Külön fejezetekben foglalkozik a kardok markolatgombjával, markolatukkal, pengéjükkel, ezek alapján rendkívül aprólékosan osztályozza őket. A II. per. 350 kardja közül kettő sem egészen egyforma (10. l.), ami O. szerint a bronzöntés technikájával függ össze, amely nem tette lehetővé a szériákban való gyártást.

Az északi tömör markolatú kardokat és a nyolcszögletű markolatúakat díszítés és forma tekintetében két teljesen különböző típusnak határozza meg más szerzőkkel szemben, akik tipológiai rokonságot véltek ezek között — ami eredetüket illeti — felfedezni. A vita különösen a Valsømagle-kard körül tömörül, mert S. Müller még itáliai műhely készítményének tartotta, míg